

prof. dr hab. Elżbieta Basiu
ul. św. Józefa 7f/40
87-100 Toruń

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ PT:

Inwentaryzacja i badania analityczne w atrybucji dwunastu obrazów na płótnie *en grisaille* cyklu „Męczeństwo Apostołów” z bazyliki kolegiackiej pw. Trójcy Świętej w Janowie Podlaskim

Autor: mgr Marta Zaborowska

Promotor: dr hab. Joanna Czernichowska, prof. ASP (Warszawa)

Rozprawa doktorska autorstwa Marty Zaborowskiej spełnia wymogi formalne ustanowione dla postępowań o nadanie stopnia naukowego doktora. Autorka opracowania jest absolwentką wyższych studiów dziennych na Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie na kierunku konserwacja i restauracja dzieł sztuki i obecnie jest pracownikiem naukowym w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie (Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki). Pani mgr Marta Zaborowska tytuł zawodowy magistra otrzymała w 2012 roku. Przewód doktorski został otwarty w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie w dyscyplinie sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki. Promotorka pracy doktorskiej jest cenioną w środowisku naukowym specjalistką w zakresie konserwacji dzieł sztuki oraz badań techniki i technologii głównie malarstwa sztalugowego.

Ocena dorobku artystyczno-konserwatorskiego. Życiorys zawodowy

Pani mgr Marta Zaborowska w 2012 roku ukończyła studia na kierunku konserwacja i restauracja dzieł sztuki na Wydziale Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki na Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Doskonale obroniła pracę dyplomową konserwatorską i teoretyczną. Praca dyplomowa pt. *Konserwacja i restauracja malowidła ściennego na ścianie głównej prezbiterium kolegiaty pw. św. Trójcy w Janowie Podlaskim*, promotor: prof.

dr hab. Andrzej Mazur oraz aneks teoretyczny pt. *Działalność fundatorska biskupów łuckich w kolegiacie pw. św. Trójcy w Janowie Podlaskim w I połowie XVIII w.*, promotor: dr Marcin Zgliński. Dyplom uzyskał ocenę celującą i wyróżnienie. Dodatkowo w latach 2018 – 2020 Pani Marta Zaborowska realizowała studia 2 stopnia w Uniwersytecie Warszawskim na Wydziale Nauk o Kulturze i Sztuce w Instytucie Historii Sztuki. Uzyskała wówczas tytuł magistra na podstawie pracy pt. *Fundacje sakralne Anny z Sanguszków Radziwiłłowej w dobrach białskich* (promotor: prof. dr hab. Wojciech Tygielski). Od 2012 roku do chwili obecnej jest pracownikiem dydaktyczno-naukowym na stanowisku asystenta w Pracowni Propedeutyki Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Katedra Konserwacji i Restauracji Malarstwa na Podłożu Ruchomym na Wydziale Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki ASP w Warszawie (¼ etatu). Jednocześnie w 2020 roku zatrudniona została jako Główny Specjalista: Konserwator Dzieł Sztuki (malarstwo, rzeźba, rzemiosło artystyczne) w Muzeum Fryderyka Chopina w Narodowym Instytucie Fryderyka Chopina (½ etatu). Osiągnięcia mgr Marty Zaborowskiej na różnych polach działalności zawodowej są znaczące i wielokierunkowe. Od momentu ukończenia studiów na kierunku konserwacja i restauracja dzieł sztuki zrealizowała wiele prac konserwatorskich (malarstwo sztalugowe, rzemiosło artystyczne) obiektów z kolekcji prywatnych i instytucji publicznych m.in. Muzeum Fryderyka Chopina, Narodowego Instytutu Fryderyka Chopina w Warszawie, Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie. Brała udział także w pracach w ramach misji konserwatorsko – archeologicznej Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej UW - Egipt, Deir-el-Bahari (konserwacja malowideł ściennych w świątyni Hatshepsut, kaplica bogini Hathor, 2013). Doktorantka jest także autorką publikacji m.in. w *Spotkaniach z zabytkami*, *Biuletynie Historii Sztuki*, które są powiązane z badaniami odkrytego malowidła ściennego w kolegiacie janowskiej. Inna publikacja dotyczy działalności Anny z Sanguszków Radziwiłłowej, czy problematyki restauracji rzeźby kompozytowej „*Fantaisie-Improptu F. Chopina. Tancerka*” autorstwa Danuty Kwapiszewskiej. Odrębnym polem zainteresowań doktorantki, także mających odzwierciedlenie m.in. w publikacjach, wywiadach i wystąpieniach popularyzatorskich jest działalność na rzecz Warszawskich Historycznych Pracowni Artystycznych przy Biurze Kultury m.st. Warszawy, od 2016 r. przy Biurze Stołecznego Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy (2014 – obecnie). Odnotować należy udział mgr Marty Zaborowskiej w licznych wystąpieniach konferencyjnych (8), a wśród nich na szczególną uwagę zasługuje uczestnictwo (plakat) z tematem *Badania trzech obrazów olejnych namalowanych na francuskich płóciennych podłożach fabrycznych z kolekcji Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie* (plakat), współautor Mateusz Jasiński, na

konferencji „Future of the Past - Conference on Innovative Research and Preservation of Cultural Heritage”, UMK Toruń, czerwiec 2023, czy wcześniejsze wystąpienie na XXII Konferencja naukowa Analiza Chemiczna w Ochronie Zabytków, Wydział Chemii UW, Warszawa, grudzień 2022 z tematem *Badania portretu Fryderyka Chopina, a próba potwierdzenia autorstwa Franza Xavera Winterhaltera* (współautorzy: Magdalena Iwanicka, Piotr Targowski). Jednocześnie doktorantka uczestniczy w wystawach zbiorowych m.in. zorganizowanych z okazji 70-lecia i 75-lecia *Wydziału Konserwacji i restauracji Dziel Sztuki w ASP w Warszawie*. Otrzymywała również stypendia, z których na uwagę zasługuje Stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z Funduszu Promocji Twórczości na realizację: „Projekt konserwatorski dla cyklu 12 obrazów *en grisaille* z kolegiaty w Janowie Podlaskim”, stypendium w dziedzinie *Opieka nad zabytkami*, nr 29/FPT/2015 oraz realizacja wniosku o dostęp do infrastruktury badawczej w ofercie MOLAB/FIXLAB PL w ramach infrastruktury Konsorcjum E-RIHS.pl pt.: *Badania sygnatury i pigmentów użytych w obrazie „Portret Fryderyka Chopina” nr inw. MC/540 ze zbiorów Muzeum Fryderyka Chopina przy Narodowym Instytucie Fryderyka Chopina w celu potwierdzenia autorstwa Franza Xavera Winterhaltera* oraz studia w ramach stypendium Erasmus w Accademia di Belle Arti di Venezia. Doktorantka wykazuje również aktywność na polu eksperckim oraz organizacyjnym na WKiRDS w Warszawie m.in. jako opiekun Koła Naukowego Studentów WKiRDS ASP w Warszawie (2012 – 2016), czy opiekunka merytoryczna nad projektem inwentaryzacji historycznych pracowni rzeźbiarskich realizowanych przez studentów, m.in. digitalizacja dzieł w pracowni Czerwoszków, Saska Kępa (2013– 2018).

Podsumowując stwierdzam, że dorobek doktorantki na wielu polach aktywności zawodowej jest znaczący i wielopłaszczyznowy. Jednocześnie świadczy o jej zainteresowaniach także w zakresie prac badawczych uwzględniających najnowsze techniki i technologie analityczne.

Ocena rozprawy doktorskiej

Przedłożona mi do recenzji praca doktorska składa się z dwóch części. W pierwszym tomie na 288 stronach Autorka zawarła sześć rozdziałów, które poprzedza *Spis treści*. W I rozdziale autorka odniosła się do przedmiotu badań oraz zawarła cele i założenia pracy. Doktorantka przedstawiła temat badawczy dotyczący cyklu dwunastu malowideł pt. *Męczeństwo Apostołów* znajdujących się w bazylice kolegiackiej pw. Trójcy Świętej w Janowie Podlaskim. Obrazy namalowane zostały w konwencji *en grisaille*. Zasadniczym celem pracy doktorskiej było określenie autorstwa oraz daty wykonania tego zespołu malowideł. W trakcie

realizacji zadania pozyskano wiedzę na temat techniki i technologii obrazów, w tym materiałów użytych pierwotnie, jak i wtórnych nawarstwień. Jednocześnie starano się odpowiedzieć na pytanie, czy zbiór obrazów jest jednolity technologicznie oraz podjęto próbę określenia regionu powstania lub nawet autora obrazów. Wyniki wszystkich przeprowadzonych badań były punktem wyjścia do analiz porównawczych z wiedzą na temat materiałów stosowanych w okresie od XVIII do XIX wieku, szczególnie uwzględniając wyniki badań innych dzieł o znanej proveniencji autorstwa np. Michaela Willmanna, czy Szymona Czechowicza.

Kolejny rozdział to precyzyjnie zarysowany stan badań cyklu dwunastu obrazów „Męczeństwo Apostołów”. Autorka przedstawia dotychczasowe opracowania związane z Janowem Podlaskim (kiedyś Janowem Biskupim), kolegiatą i jej wyposażeniem oraz monochromatycznym cyklem obrazów na płótnie. Ukazuje wcześniejsze ustalenia dotyczące atrybucji cyklu dwunastu obrazów *Męczeństwo Apostołów* oraz przybliża temat malarzy działających wokół klucza janowskiego. W drugiej części rozdziału zajmuje się problematyką ikonograficzną cyklu janowskiego w ujęciu historycznym uwzględniającym wcześniejsze przedstawienia apostołów czy cykli apostołskich. Dalsze rozważania autorki dotyczyły wybranych zagadnień dotyczących stylistyki, formy i samej techniki *en grisaille* w odniesieniu do cyklu obrazów *Męczeństwo Apostołów* w polskim i europejskim malarstwie sztalugowym i ściennym.

Kolejny – III rozdział poświęcony został badaniom i analizie instrumentalnej w celu określenia techniki i technologii obrazów oraz stanu ich zachowania. Relacjonuje przebieg badań powierzchni obrazów za pomocą technik VIS, UV, IR. Dodatkowo uwzględniła badania mikropróbek, w których zastosowano metody chemiczne i fizyczne. Analizy przekrojów stratygraficznych, w tym pigmentów badano w świetle VIS i UV, w technice SEM-EDS dokonano identyfikacji pigmentów. Mikrochemicznie analizowano włókna z płócien obrazów (2 obrazy), a także określano rodzaj spoiw. W tym celu uzyskany materiał analizowano za pomocą spektrometrii w podczerwieni z transformacją Fouriera (FT-IR) oraz chromatografii gazowej sprzężonej ze spektrometrią mas (GC/MS) i chromatografii cieczowej sprzężonej ze spektrometrią mas (LC/MS). Nowatorskim rodzajem badań było oznaczenie stosunków izotopowych dla bieli ołowiowej za pomocą techniki ablacji laserowej sprzężonej ze spektrometrem mas (LA-ICP-MS). Ostatnia z wymienionych technik może być pomocna w ocenie jednorodności zbioru obiektów oraz może wskazać na powiązania warsztatowe z innymi regionami Europy czy znanymi twórcami.

Czwarty rozdział zawiera zagadnienia dotyczące konserwacji i restauracji obrazów z cyklu *Męczeństwo Apostołów* z bazyliki kolegiackiej pw. św. Trójcy w Janowie Podlaskim (*Męczeństwo św. Macieja i Męczeństwo św. Szymona*) oraz określa działania w ramach projektu inwentaryzacyjnego dotyczącego całego cyklu dzieł.

Rozdział V to *Podsumowanie i wnioski*, a VI zawiera *Bibliografię*. W tym ostatnim fragmencie opracowania umieszczono *Źródła, Literaturę, Netografię, Spis ilustracji, Spis zawartości aneksu (tom 2/2)*. Być może dwa ostatnie podrozdziały powinny znaleźć jednak się poza *Bibliografią*. Układ całości rozprawy doktorskiej jest spójny, logiczny i umożliwia sprawne śledzenie toku doktorskiego wywodu. Sprzyja temu również znakomity język wypowiedzi – jasny, klarowny, precyzyjny. Na uwagę zasługuje duża ilość źródeł: 271 publikacji i 64 źródła internetowe, 164 ilustracje dobrej jakości.

Na podstawie przeprowadzonych badań autorka dokonuje ważnych i trafnych spostrzeżeń i formułuje logiczne wnioski. Przegląd dzieł artystów w regionie janowskim nie pozwolił na jednoznaczne wskazanie domniemanego autora obrazów cyklu *Męczeństwa Apostołów*. Obserwowano znacznie więcej różnic warsztatowych niż podobieństw. Ze względu na obserwowaną malarską biegłość w kształtowaniu form ludzkiego ciała, przy transponowaniu ikonograficznych wzorów kompozycji, zakłada się, że autor posiadał dobre wykształcenie, oraz dysponował znacznym zbiorem wzorców (ryciny, kopie rysunków i obrazów cenionych mistrzów). Stąd znalezienie pierwotnego wzorca dla badanych obiektów rzadko się udaje z powodu wielu adaptacji tego samego pierwowzoru. Autorka dysertacji, szczególnie doceniała możliwość porównania wyników badań janowskich obrazów z publikowanymi wnioskami analiz dotyczących technologii warsztatu Szymona Czechowicza. Malarz ten lub jego warsztat najczęściej łączeni byli z cyklem janowskich obrazów. W przypadku badanego cyklu *Męczeństwa Apostołów* mamy do czynienia z techniką, która odpowiada w jakimś stopniu technice Czechowicza (i jego warsztatu), jednak zaobserwowano także znaczące różnice technologiczne, szczególnie jeśli chodzi o jakość płócien, właściwości zapraw, ich kolor, faktura oraz brak czytelnego rysunku. Natomiast w sposobie malowania, budowania form i przestrzeni obrazu janowskie zbliżone są do dzieł wymienionego autora, ale różni je wyraźnie skala użytych pigmentów. W badanym cyklu *Męczeństwa Apostołów* warstwy malarskie zawierają pigmenty żelazowe – umbry, z niewielkimi dodatkami ochr i czerwieni, czerń kostną, a przede wszystkim biel ołowiową.

W trakcie badań określono zakres wcześniejszych prac renowacyjnych przy obrazach wskazując na konieczność kontynuacji opracowania malarskiego ze względu na zmianę kształtu ramy (poł.

XIX wieku). Wskazany w podsumowaniu zestaw pigmentów i spoiw malarskich zastosowanych w zaprawie i warstwach malarskich nie mają znaczenia w datowaniu obrazów, czy w wyznaczaniu regionu powstania dzieł z Janowa Podlaskiego. W XVIII wieku malarze nadal używają tradycyjnych materiałów przygotowywanych w warsztacie czy pozyskiwanych od wyspecjalizowanych rzemieślników. Cechy podobrazii w cyklu *Męczeństwa Apostołów* wskazują, że były one zaprawiane na większym brycie płótna, a potem docinane do formatu krosien. Jednak już od połowy XVIII wieku gotowe podobrazia płócienne pokryte gruntem były często stosowane przez artystów. Jedyne sposób kształtowania form obrazów janowskiego cyklu jest analogiczny do techniki Willmanna i jego naśladowców, a także do warsztatu Czechowicza. Wskazano na uniwersalność warsztatu obrazów janowskich oraz na inspirację twórcy cyklu *Męczeństwo Apostołów* malarstwem włoskim oraz związki ze sztuką niemiecką. Zasadnicze różnice dotyczą kolorystyki. Ograniczenie gamy barwnej do *en grisaille* (i *en brunaille*) być może miało imitować technikę płaskorzeźby. Na podstawie obserwacji sposobu malowania określono pewną niejednorodność zbioru. W ramach działań inwentaryzacyjnych przeprowadzonych w 2016 roku stwierdzono, że obrazy można podzielić na grupę tzw. „szarą”, „brązową” i pozostałe, posiadające ciemniejszą, zimną kolorystykę i inne proporcje postaci. Porównanie cech stylistycznych i technologicznych obrazów cyklu *Męczeństwa Apostołów* z dziełami malarzy działających w regionie Janowa Podlaskiego nie przyniosły pozytywnego wyniku, ale porównanie przedstawień apostołów we wskazanych cyklach graficznych i malarskich dało podstawy do odmiennego przypisania apostołów do przedstawień *Męczeństwo św. Jakuba Młodsze / Tomasz, Męczeństwo św. Tomasza / Jakuba Młodsze* oraz *Męczeństwo św. Judy Tadeusza / Barnaby*. Doktorantka przyznaje, że w tym momencie badań nad cyklem janowskich obrazów nie jest możliwe podanie autora i jednoznaczne określenie regionu, w którym tworzył. Wnioski wyciągnięte z dokonanej inwentaryzacji i badań specjalistycznych opisane w niniejszej dysertacji skłaniają do wstępnego powiązania warsztatu twórcy z regionem sztuki śląskiej lub niemieckiej oraz zakresem czasowym końca XVIII wieku lub 1. połowy XIX wieku. Natomiast dokonane w toku opisywanego projektu badawczego dokładne określenie cech techniki i technologii warsztatu malarskiego stanowić może porównawczą bazę dla kolejnych projektów badawczych czy prac konserwatorsko-restauratorskich.

Podsumowując należy stwierdzić, że doktorantka zrealizowała wyznaczone cele badawcze, dokonała szczegółowej analizy warsztatu malarskiego cyklu obrazów *Męczeństwo Apostołów* z bazyliki kolegiackiej pw. św. Trójcy w Janowie Podlaskim, poszerzyła stan wiedzy o malarstwie *en grisaille*, unikatowym na terenie Polski. Dokonała oceny techniki

poszczególnych prac stwierdzając wspólne cechy warsztatowe przy pewnych różnicach stylistycznych i barwnych w grupie badanych dzieł.

Oceniana dysertacja doktorska stanowi opracowanie wieloaspektowe, oryginalne pod względem naukowym. Wprowadza nowe wartości do dyscypliny sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki. W związku z tym z pełnym przekonaniem popieram starania mgr Marty Zaborowskiej o uzyskanie stopnia doktora w dyscyplinie sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki. Tym samym wnoszę o dopuszczenie doktorantki do dalszego etapu postępowania doktorskiego.

Toruń, 15.09.2023 r.

7
